

RÁDULY JÁNOS

BALLADAÉNEKLÉS A KIBÉDI VIRRASZTÓBAN

A kibédi cigányvirrasztóról mint balladaéneklési alkalomról először a *Kibédi népballadák*¹ című gyűjteményemben adtam hírt. Ez a híradás jó visszhangot keltett, ugyanis eddig hazai szakirodalmunk sem magával a szokással, sem a hozzá kapcsolódó balladaéneklési körülményekkel nem foglalkozott behatóan.² Szükségesnek látszik tehát az elmélyültebb vizsgálódás, hiszen itt lehetőségünk nyílik arra, hogy a népballadát szokás-költészeti műfajként is tanulmányozhassuk.

A néprajztudományban eléggé általánossá kezdett válni az a megállapítás, hogy a falu vagy város szélére megtelepült cigányság szívósabban őrzi azt a hagyománykincset, amelyet az illető falu (város) lakossága javarészt már elfelejtett. Köztudott, hogy a cigányok ma már saját népi kultúrával alig rendelkeznek. Kulturális ismereteiket jobbára a velük együtt lakó népektől: románoktól, magyaroktól, németektől stb. kölcsönözték. Ezeket a kölcsönzött kulturális javakat aztán — ha nem is alapvető jelleggel — átalakították, áthasonították saját korábbi, illetőleg kezdetlegesebb gazdasági-művelődési szintjüknek megfelelően.

A már idézett kibédi balladagyűjteményben is a kiváló cigány adatközlők egész sora vonul föl: az énekesek több mint egyharmada a falu lakosságának alig egytizedét kitevő magyar ajkú cigányok közül került ki. Indokolt tehát a cigányvirrasztó mint ma is élő népszokás bemutatása.

A *virrasztó* vagy *sírató* rendszerint két éjszakán át tart: az elhunyt családtagot, rokont tisztelik meg vele. A résztvevők javarészt magyar ajkú cigányok, számuk a faluban 100—120 körül mozog. A cigány nyelvet már nem ismerik, mindennapi nyelvük a magyar; életmódban és műveltségben is — bár redukáltabb formában — a helyi magyar lakossághoz állnak legközelebb. Így a férfiak javarésze ingázó munkás, illetve a helyi mezőgazdasági termelészövetkezetben dolgozik. Élnek ugyanakkor a faluban úgynevezett *sátoros cigányok* is — számuk meglehetősen kevés, mindössze 7—8 család —, akik egymás között csakis cigányul beszélnek, a falu népével viszont magyarul érintkeznek. Általában kóborló-vándorló életet élnek, s bár házuk van Kibéden, az év javarésztét az ország más pontjain töltik: csatornakészítéssel és edényfoltozással foglalkoznak. A magyar nyelvű síratásban ezeknek a családoknak nincs különösebb szerepük.

A virrasztóba a késő délutáni órákban, szürkület táján kezdenek gyülekezni — este kilenc óra körül már tele a ház. A ravatalos szobában általában a nők foglalnak helyet; ide telepednek le azok a férfiak, főleg öregemberek is, akiknek aktív szerepük lesz majd az éneklésben. A férfiak másik része külön helyen, leggyakrabban valamelyik szomszédnál gyűl össze, ahol kártyázással, beszélgetéssel töltik az időt.

Régi szokás a *béköszöntő* mondása, általában a férfiak gyakorolják: az érkező vendég néhány szóban kifejezi részvétét és vigasztalódást ki-

ván a családtagoknak, ezt követően pedig az összegyűlteket is felkösönti. A bent ülők közül a legidősebb embernek meg kell köszönnie az elhangzott kívánságokat. A szövegeket akkor rögtönzik, és szabadon, prózában mondják el. Egyházi jellegű formulákat is felhasználnak. Általában három-négy ilyen békösöntő hangzik el egy este.

Kilenc óra után a házigazda vagy a megbízottja pálinkával, esetleg kenyérral kínálja meg az egybegyűlteket. Ezután a közös éneklés következik. „Mindig van valaki régi öreg, aki elkezdi s ő vezeti az éneklést” — mondta Majlát Lidia, 44 éves adatközlő. Ez a megállapítás tehát már egymagában is azt tanúsítja, hogy különleges megbecsülésnek örvend a jó énekes: repertoárja, dallamvezetői szerepe nélkülözhetetlen a virrasztóban.

Az első dallamok felhangzásával megkezdődik a siratás is. Az elhunyt közvetlen női hozzátartozói szoktak siratni. Az ének és a siratás egybefonódása idegen számára megdöbbentő élményt nyújt. Ugyancsak Majlát Lidiát idézem: „Ha a halottnak van muzsikás barátja, az is el szokott jönni a muzsikával, s kíséri az éneket. Sokszor úgy megkezdődik az éneklés, hogy éjfélig csak két-három szünetet tartunk.”

Éjfélkor a háziak ismét — és utoljára — itallal kínálják a vendégeket. Miután ezt elfogyasztják, a virrasztók „összepótolnak pénzben, s még vesznek italt, hogy kitarson reggelig”. Ezt az italmennyiséget rendszerint a háziak előre beszerzik, hogy éjnek idején ne zörgessenek idegen házaknál.

„Azért maradunk reggelig, mert régebb nem építettek olyan házakot, hogy két vagy több szobája legyen. Ki kell tartunk reggelig, hogy a rokonoknak ne kelljen egyedül maradjanak a halott mellett” (Majlát Lidia).

Az énekrepertoár java a legrégebbi székely keservesekből áll össze. Ezeket rendszerint nem külön dallamra, hanem a szövegeket folytatólag ugyanarra a dallamra éneklük, miáltal értelmileg sokszor össze nem függő énekfűzér keletkezik. A szövegek összekapcsolásának feltétele a szótagszám azonossága. Így természetes, hogy a virrasztó dallamvilága meglehetősen csekély, annál gazdagabban variálják viszont a szövegeket.

Épp az énekfűzér kialakításában jutnak szerephez a népballadák, főleg a lírai jellegűek, mivel tartalmi-formai vonatkozásban ezek állnak legközelebb a keservesekhez. Nem véletlen, hogy *A három árva*, a *Látom az urakat írni*, a *Feleségsirató* balladatípusok jellegzetes virrasztóénekként is közismertek.

Utaltam arra, hogy ilyenkor milyen fontos szerep hárul a jó énekesre. A 68 éves Majlát András például évtizedeken át törzstagja volt a virrasztóknak. Amolyan kántori szerepet játszott: mindig ő kezdte el a halott mellett az éneklést, s ezt az egybegyűltek tovább folytatták. Fő feladata a megfelelő dallamvezetés biztosítása, illetőleg az énekfűzér kialakítása, a szövegek összekapcsolása. Más szóval előénekesi szerepe van: új versszakok kezdésekor az ő hangja csendül föl elsőnek, s ezt pillanatnyi késéssel követik a többiek. Mindez nem zárja ki a „besegítés” lehetőségét: más énekesek is (természetesen csak azok, akiknek jó

hangjuk van, jól ismerik a hagyományt és a többé-kevésbé kikristályosodott szövegformulákat) szerepet vállalnak mind a dallamvezetésben, mind a szövegkezdésben. Erre a besegítésre már csak azért is szükség van, mert a sokszor órákig tartó folyamatos éneklés során az előénekes kifulladás, elakad vagy éppen köhögni kénytelen; az ének azért tovább folytatódik. Újbóli belépéskor erőteljesebb, nyomatékosabb hanghordozással jelzi, hogy ismét átvette előénekesi szerepkörét. A besegítők közül kell kiemelnünk két asszony nevét, a 62 éves Majlát Juditét és a 77 éves Majlát Józsefné Ötvös Sáráét, akik maguk is jó énekesek, s a helyi hagyomány birtokában akár pótolni is tudták Majlát András esetleges távolmaradását.

Példaként hadd álljon itt az az énekfűzér, amelyet Majlát Józsefné énekelt 1975. szeptember 14-én. A könnyebb tájékozódásért megpróbáltam csillaggal elválasztani a valamennyire is önállóan látszó énekrészeket, bár nehéz merev határt vonni az egyes keserves-szövegek között. A dallamot kérésemre Kusztosné Szabó Piroska jegyezte le hangszalagról.

Parlando ♩ = 88-92

1. Jaj be szé - pen ha - ran - goz - nak,
Ta - lán az én ga - lam - bom - nak.
Bár csak ad - dig ne te - met - nék,
A - még is - mét o - da - men - nék.

2. Ojan tiszteletet tennék,
Városi papot vitelnék.
Egy esztendő, kettő, három,
Búval is eltelik, látom.

3. Telik, telik, de csak alig,
Mer mindennap búval telik.
Jaj de fáj a gyenge hátam,
Megette ja bú s a bánat.

*

22. Hát idegen hogy ne vóna,
Mikor testvérem sincs jómra.
Hát idegen hogy ne vóna,
Mikor testvérem sincs jómra.
*
23. Engem anyám megátkozott,
Mikor a világra hozott.
Azt az átkot kiáltotta,
Ne legyek szerencsés soha.
24. Ezt az Isten meghallgatta,
Nem is leszek boldog soha.
Anyám, anyám, édesanyám,
Több átkot már ne mondjál
rám.
25. Amit mondtál, elégedj meg,
A jó Isten fizesse meg,
Amit mondtál, elégedj meg,
A jó Isten fizesse meg.
*
- 26.— Lizsa, Lizsa, mit gondoltál,
Mikor hazul elindultál?
— Én egyebet nem gondoltam,
Szerencsétlen útra jártam.
27. Szerencsétlen vót az órám,
Améjkebe szült édesanyám.
Bárcsak anyám se lett vóna,
Hogy ingemet ne szült vóna.
*
28. Árok, árok, de méj árok,
Én nem tudtam, hogy így
járok.
S közel jártam, beléestem,
A nagy világ rabja lettem.
29. Jaj Istenem, jaj, mit értem,
Amit sohase reméltem.
Jaj Istenem, mér vertél meg,
Mikor nem érdemeltem meg.
30. Jaj búbánat, keserűség,
Mindenfelé csak rosszra méysz.
S addig mondtad, elmész, itt
hagysz,
Amíg bévalósítottad.
31. Elmentél s nem búcsúztál el,
Búcsúzatlan maradtam el.
Elmentél s nem búcsúztál el,
Búcsúzatlan maradtam el.
*
32. Addig sohase búsultam,
Míg szeretőt nem tartottam.
Szeretőt kezdtem tartani,
A bűt meg kezdtem ismerni.
33. Addig sohase búsultam,
Amég meg nem házasodtam.
De hogy én megházasodtam,
Búsulni is megtanultam.

A figyelmes olvasó is észreveheti, hogy ebben az énekfüzérben a 8—12. és a 26—27. versszak népballada. A két népballadából az első *A három árva* története, amelyet gyűjteményeink az úgynevezett lírai balladák közé sorolnak. Csanádi Imre—Vargyas Lajos fogalmazása szerint „lírai balladáink dalszerűbbek a többiekénél: cselekményük alig van, inkább helyzetképek. Lírai elemeik az uralkodók”.³ Épp ez a dalszerűség, a lírai elemek uralkodó volta tette lehetővé *A három árva* beépítését a keservesekből álló énekfüzérbe. A másik ballada, amelyet a *Feleség-sirató* típusba sorolunk, már jellegzetesen siratóballada. „A halálesetekről első személyben elmondott, egy-egy alkalomra készült balladáshangú tudósítások ezek, s Erdélyből származnak.”⁴ A „siratóballada” megnevezés nagyon találó: föltételezésünk szerint valószínűnek látszik, hogy

nemcsak megőrzésükben, de létrejöttükben is éppen a virrasztó, a sirató játszotta a döntő szerepet. A kibédi példa erről tanúskodik.

A két említett balladán kívül még három balladatípust szoktak énekelni a virrasztóban: *A zsvány felesége; Voltál, anyám, voltál; Látom az urakat írni*. A két első ballada napjainkra már virrasztónótaként is sokat veszített népszerűségéből: a fiatalabb nemzedékek alig ismerik, kevesen tudják, s így közös éneklés alkalmával alig jöhet számításba. A *Látom az urakat írni* típus viszont — mint rabének — nagyobb közkedveltségnek örvend, bár népszerűség szempontjából például A *három árva* balladájának már nem lehet versenytársa.

Mi a balladák aránya a virrasztás egész repertoárjában, illetőleg milyen sorrendben éneklük ezeket a balladákat? A közölt dalfűzér tíz keservesből és két balladából állott össze, a balladák aránya tehát ezúttal 16,6%. Reális mutatószám, észrevételünk szerint ugyanis egy-egy dalfűzér keretében a balladák aránya 10—20% között mozog. Éjfélíg például a virrasztóban 3—4, ritkábban 5—6 dalfűzér hangzik el, köztük hosszabb szünetekkel. Volt alkalmunk olyan dalfűzért is hallani, amelyben egyetlen balladát sem énekeltek, máskor viszont egy cikluson belül ugyanazt a balladát (pl. *Diófának három ága*) kétszer is elénekeltek, többé-kevésbé variált szöveggel.

Eljutottunk tehát a sorrend kérdéséhez. A dalfűzéken belül egyetlen keservesnek, egyetlen balladának sincs meghatározott helye, sorrendjük szabad. Kezdődhetik a fűzér akár népballadával is, sőt balladarészletek vegyülhetnek keservesek közé, mint ahogy a keserves-motívumok is át- meg átszínezik a balladaszövegeket; néha szinte lehetetlen megállapítani, hogy hol ér véget a ballada és hol kezdődik a keserves.

Balladákat emberemlékezet óta énekelnek a kibédi virrasztóban, de ezek a balladák máshol is — bár jóval ritkábban — elhangzottak: a mezőn, munka közben, akár otthon, az unokákat szórakoztatva. Éltető- tápláló talajuk mégis a virrasztó volt és ma is az. Így adódott, hogy például a *Diófának három ága*, a *Feleségsirató*, a *Voltál, anyám, voltál* balladatípusok változatai Kibéden kimondottan a magyar ajkú cigányság köréből kerültek elő.

Végül néhány szót arról, hogy kinek mit énekelnek a virrasztóban, illetőleg van-e nemzedéki megoszlás. Válaszunk csakis nemleges lehet: mind a férfiaknak, mind a nőknek (akár gyermek, akár felnőtt) ugyanazok az énekek hangzanak el, ugyanannak a társaságnak a jelenlétében, ugyanazon előénekesel. A repertoár változatlan, a virrasztás módja nemkülönben.

Összesen tehát öt kibédi balladát énekelnek a virrasztóban. Ez a Kibéden előkerült 56 balladatípusnak mindössze 8,92%-a. Jelentősége viszont vitathatatlan, mert az élő balladaéneklést képviseli. A virrasztóban egy kicsit meglesgettük a ballada előadását a maga természetes környezetében.

JEGYZETEK

¹ *Kibédi népballadák.* Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Bukarest 1975.

² Egy más műfajnak, a népmesének, illetőleg a mesemondásnak a kibédi példához hasonló nagy szerepéről a virrasztóban l. *Fehér Virág és Fehér Virágszál.* Magyardécsei népmesék. Mesélte Balla János. Gyűjtötte Balla Tamás. Szerkesztette és az utószót írta Faragó József. Bukarest 1970. 236.

³ Csanádi Imre—Vargyas Lajos: *Röpülj, páva, röpj.* Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954. 41.

⁴ Csanádi—Vargyas, 563. Vö. még Kós Károly: *Szerelem és halál a szilágysági népművészetben = Népelet és néphagyomány.* Bukarest 1972. 233—234.